

© Sjöhistoriska Samfundet och författarna
Grafisk form: Jenny Rosenius Text & Form AB
Tryck: TMG Sthlm, 2026
ISSN (tryckt): 0280–6215
ISSN (elektroniskt): 2002–0015

Sjöhistoriska Samfundet

- har som målsättning att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former.
- utger tidskriften *Forum navale* samt skrifter som ingår i *Forum navales* skriftserie
- anordnar sammankomster för medlemmarna med föredrag i sjöhistoriska ämnen
- förvaltar Sune Örtendahls stiftelse som stödjer publiceringen av *Forum navale* och skrifter som ingår i *Forum navales* skriftserie

Adress

Sjöhistoriska Samfundet
c/o Liljewalch
Tulegatan 58B
172 72 Sundbyberg
E-mail: info@sjohistoriskasamfundet.se

Tidigare nummer av *Forum navale* finns att tillgå i fulltext på Samfundets hemsida.

Hemsida

www.sjohistoriskasamfundet.se

Årsavgift

300 SEK. Sjöhistoriska Samfundets plusgiro: 15 65 19-1

Forum navales redaktion

Redaktör Thomas Taro Lennerfors e-post: thomas.lennerfors@angstrom.uu.se
Bitr. redaktör Mirja Arnshav e-post: mirja.arnshav@live.com
Bitr. redaktör Matilda Jarl e-post: Matilda.Jarl@nordiskamuseet.se
Bitr. redaktör Andreas Linderöth e-post: linderötha@gmail.com

Forum navale

c/o Thomas Taro Lennerfors
Institutionen för samhällsbyggnad och industriell teknik
Avdelningen för industriell teknik
Box 169
751 04 Uppsala

arvid.jakobsson@kungahuset.se

Jakobsson, A. Oskar II och marinen, sedd genom hans bibliotek, arkiv och skrifter.

Forum navale, (83), 90–127.

<https://doi.org/10.63402/fn8358367>

Oskar II och marinen, sedd genom hans bibliotek, arkiv och skrifter

Arvid Jakobsson

*Tredje sonen, och sålunda långt från tronen ställd, ägnade
jag mig tidigt åt sjömannens yrke, och tänkte att få offra alla mina
krafter i den svensk-norska flottans tjänst.*

Oskar II¹

Den här artikelns syfte är att undersöka Oskar II:s personliga syn på den svenska marinen och hur den förändrades över tid, genom en studie av de marina skrifterna i hans privata bibliotek och personarkiv. Det innebär att avstampet för den här artikeln är kungens egna samlingar; styrkan med den angreppsvinkeln är att möjligheten att nå det som prins Wilhelm kallade "människan bakom purpurn" är större än via officiella källor.² Ämnet bibliotekshistoria ger också möjligheter till synergieffekter mellan flera vetenskapsgrenar. Oskar II:s bibliotek och arkiv ingick i hans

privata sfär, men fick konsekvenser för den offentliga sfären. Hans egna känslor, synpunkter och samlingar talar här ett delvis annat språk än den bild som tonar fram i konseljprotokoll och andra externa dokument. Det gör att hans egna åsikter, starkt präglade av hans idealistiska livsfilosofi kan följas från individen till kungens offentliga persona. Ämnet är första hand inte politisk eller militär historia utan snarare en del av Oskar II:s intellektuella biografi, hur denna präglades av marina frågor och hur han i sin tur resonerade om flottan, först i egenskap av aktiv sjöofficer och sedan som dess chef. Flottan närmas i den här artikeln via kungen och inte tvärtom. Tidigare forskning har, med ett undantag, tagit avstamp i flottans historia per se, medan kungen figurerar som en biperson. I de populära eller, i de äldre fallen snarast panegyriska, biografierna om Oskar II nämns hans sjömilitära karriär, men utan att dra några egentliga slutsatser; den är aldrig huvudnumret, eftersom den föregick hans trontillträde. Idealismens betydelse för hur en person såg på ett vapenslag är inte heller utrett i någon högre grad tidigare. Idealismen har ofta behandlats i filosofihistoriska arbeten och delvis i historiska, men inte som en aktiv idéhistorisk aspekt på en militär organisation.

Artikeln är uppdelad i fyra sektioner. Inledningsvis ges en kortfattad sammanfattning av Oskar II:s sjömilitära karriär. Därefter beskrivs hans idealistiska livsinställning, som hade avgörande betydelse för kungens hela person och tänkande i alla frågor. Därefter redogörs i korta drag för Oskar II:s bibliotek i allmänhet och den marina avdelningen i synnerhet. Huvuddelen av artikeln utreder relationen mellan hans inställning i marina frågor och hans bibliotek och arkiv, förstärkt med ett iakttagande av hans idealistiska personliga filosofi.

Oskar II:s karriär som sjöofficer

Prins Oskar Fredrik, den blivande Oskar II (1829–1907), stod länge långt från tronen. Han hade två äldre bröder, prinsarna Karl (XV) och Gustaf ("sångarprinsen") och förväntades därmed inte bli kung. Monarkin som statsform kunde efter franska revolutionen och napoleonkrigen inte längre tas för given; på ett annat sätt än tidigare var den nödsakad att legi-

Arvid Jakobsson är slottsbibliotekarie på Kungl. Slottet, samt vårdare av det Bernadotteska arkivet. Han doktorerade 2023 på avhandlingen *Över djupen mot höjden: en biografi över Oskar II:s bibliotek*.

timera sitt existensberättigande och interagera med medborgarna på nya sätt.³ Detta skedde på flera håll i Europa genom att demonstrera monarkins *praktiska* nytta och värde inför den nya borgerliga offentlighet som trätt fram redan under 1700-talet, samt att begagna så kallad "soft power" (influerande, övertalning, samarbete) istället för äldre tiders "hard power" (våld, ekonomisk påverkan). Yngre, manliga medlemmar av dynastierna kunde inte längre räkna med att få leva uteslutande på apanage, utan förväntades ha samhällsnyttiga yrken. I de flesta fall innebar det att de blev officerare, i allmänhet inom armén. Snart inträdde dock en förskjutning som innebar att yngre prinsar sökte sig till havs i olika funktioner. M. M. Schneider har beskrivit rörelsen som en kombination av två för allmänheten tilltalande företeelser: "...the age of Empire witnessed the emergence of a very specific public persona which, by combining the aura exuded by a prince of the blood with the cultural mystique of the sailor, become what one might call a powerful monarchical brand".⁴ Schneider menar att fenomenet var ett led i ett nydanande av Europas monarkier. Prins Oskar var en av de tidigaste representanterna för detta nya dynastiska "varumärke", och i likhet med flera av de andra prinsarna från Danmark, Storbritannien, Preussen och Grekland var han alltså en yngre son inom den kungliga familjen.

Redan när han var 10 år påbörjades den militära utbildningen: 1842 gjorde han sin första långresa, med den norska fregatten *Örnen*; den kom att följas av resor till Medelhavet 1844 och till S:t. Petersburg samma år. Den längsta seglatsen företogs 1846–47, när han seglade med fregatten *Eugenie* på långresa till Medelhavet.⁵ Karriären fortsatte under första slesvigska kriget 1848–1851 med befäl över briggen *Nordenskjöld*, vilken ingick i den svensk-norska styrka som bevakade utvecklingen i söder.⁶ Konflikten satte även avtryck i prinsens bibliografi; hans första publicerade alster var en artikel om slaget vid Eckernförde den 6 maj 1849, där den danska flottan gjorde ett katastrofalt anfall mot fientliga kustbatterier. Artikeln trycktes i *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift* 1849, bara några månader efter att slaget utkämpades.⁷ Kriget innebar för prinsens del inte bara tjänstgöring ombord, utan även ett aktivt deltagande i det politiska spelet, i vilket han argumenterade så flitigt för den danska saken att eskaderchefen "en gång hotade mig med bestraffning därför."⁸ Dessa erfaren-

heter ledde vidare till befäl på korvetten *Lagerbjelke* 1851, vilken ingick i en sex fartyg stark svensk-norsk eskader som patrullerade södra Östersjön.⁹ Även under Krimkriget 1853–56 var Oskar, som befordrats till kommandörkapten 1853, fartygschef och även chef för en flottilj mindre ångbåtar. Denna gång verkade den svenska styrkan tillsammans med ett danskt linjeskepp, vilket hörde till ovanligheterna – samarbetet var enligt prinsens uppfattning "frukten av mina förbindelser med de danska sjöofficerarna."¹⁰ I ett tal i samband med ett besök av riksdagsmän på flaggskeppet *Carl XIII* konstaterade han bland annat att riksdagens frikostighet "dragit vår flotta ur det lägervall, hvori den eljest lätt kunde hafva råkat".¹¹ Han tillade dock att "verket är ännu ofullbordadt" och att han hoppades "att Svenska flottan måtte få hafva att hugna sig af fortfarande omvårdnad å Rikets Ständers sida!"¹²

Oskar Fredrik hamnade hösten 1856 i blåsväder då han i ett tal för örlogsofficerare i Karlskrona dels uttryckte sig i former som inte ansågs passande för en officer av hans grad, ålder och kungliga rang, dels beordrade fartygschefen "att ofta skriva rapporter till mig om hvars och ens conduit [uppförande], ty det är nödvändigt för mig att för framtiden hafva kännedom derom."¹³ Uttalandet fördömdes i pressen bland annat som "obehörig inblandning" och prinsens "grundlagsvidriga makt", och hans order om "sqvaller-rapporter" kritiserades skarpt.¹⁴ En konsekvens var att han inte fick en högre tjänst han eftertraktat, utan istället utsågs till inspektör för flottans exercisskolor.¹⁵

Under det andra slesvigska kriget 1864 förde prins Oskar, nu som vice-amiral, befäl över en 15 fartyg stark eskader som under en kort period patrullerade västkusten. Detta uppdrag gav honom viktiga lärdomar inför framtiden.

Trots det snabba avancemanget genom graderna var prins Oskars engagemang för flottan inte för syns skull utan ett seriöst arbete. Han skrev i sina memoarer att han i yngre dagar varit "besluten att ägna min ungdoms och mannaålder åt örlogsmannatjänsten."¹⁶ Intresset för flottan och havet satte också fler litterära avtryck än ovan nämnda artikel; 1858 publicerades hans mest kända verk, diktsamlingen *Ur svenska flottans minnen*, vars inledningsdikt "Östersjön" återfanns i antologier en bra bit in på 1900-talet.

Oskar II beskrevs i samtida källor ofta som samvetsgrann och noggrann (ibland till den grad att han närmast framstod som petig) och den militära delen av hans personarkiv bär syn för sägen. "Hertigens av Östergötland militära tjänstearkiv" omfattar åtta volymer och innehåller rapporter, observationsjournaler, orderkopior, föreskrifter, rullor, sjökort, tabeller, PM, handlingar från befälen han haft; det är ett typiskt tjänstemannaarkiv. Två volymer innehåller emellertid det som i förteckningen kallas "Avhandlingar, promemorior och polemik i sjöförsvarsfrågan", vilket omfattar material om den ofta högröstade debatt som fördes om flottan under mitten av 1800-talet, en debatt prinsen i högsta grad tog del av och även deltog i.¹⁷ Ett tillägg till denna del av hans personarkiv är arkivet efter sjöministern och officeren Johan Fredrik Ehrenstam (1800–1849), som prinsen stod på god fot med och vars papper han tog hand om efter Ehrenstams död.¹⁸ Kungens militära tjänstepapper ingick ursprungligen i hans bibliotek men flyttades på 1950-talet över till det Bernadotteska arkivet.

Oskar II:s idealism

En aspekt av Oskar II:s personlighet som inte kan överdrivas var hans idealism – hans åsikter och agerande blir i många stycken obegripliga utan en förståelse för att denna filosofi genomsyrade hela hans väsen. Hans ofta kritiskt lagde kammarherre C.G. Fleetwood konstaterade:

Han [Oskar II] är märkvärdigt nog en oförbätterlig idealist, och jag vill på detta karaktärsdrag hos honom fästa framtida historie-skrivares fulla uppmärksamhet. Där kunna de finna förklaringen på mycket som annars kan förefalla oförklarligt. För mig, som är realist utan att älska realismen, är det litet svårfattligt hur man ett liv igenom kan bevara idealismen, – icke hur man kan fortfara att hålla av den.¹⁹

Vad innebar då denna idealism? Ursprungligen härrörde den från den tyska idealistiska filosofin med namn som Schelling, Fichte och framför allt Hegel i spetsen. Den svenska idealismens gick från att ha varit radikal före 1809 till att ha konservativa och kristna förtecken.²⁰ Den viktigaste

idealistiske filosofen var Christopher Jacob Boström (1797–1866), som förfäktade idén om staten såsom en av Guds manifestationer, grundad på Försynen (med stort F) och historisk tradition. Idealism och kristendom förenades i denna nya ideologi, vilken "förklarade och legitimerade den etablerade politiska och ideologiska ordningen."²¹ Människans strävan gick, menade Boström, bort från det sinnliga och mot att bli allt mer lik Gud.²² Emellertid var den mest kända delen av Boströms lära den politiska. "Boströmianismen" var djupt tilltalande för de samhällsbevarande krafterna, då den till sin natur var strikt konservativ. Den var förankrad i det gamla ståndssamhället (Boström var bland annat en häftig kritiker av avskaffandet av ständsriksdagen 1866). Staten var grundad av Gud, och den rådande ordningen, främst manifesterad i monarkin, likaså. Statens och monarkins legitimitet kom inte nerifrån, från folket, utan uppifrån, från Gud.²³ Folket betraktades enbart som statens inre organ, inte som självständiga individer.²⁴ Arbete inom eller för staten var främst en fråga om förvaltning – inte politik. Följden av resonemanget var att staten sågs som en person, representerad av en monark som stod över politiska partier och olika grupper i samhället.²⁵ Den kanske tydligaste konsekvensen av boströmianismen för Oskar II:s eget tänkande var hans djupa ogillande av parlamentarism. Liberalism, som såg staten som ett verktyg var Boström starkt kritisk emot.

Idealismen, framför allt i Boströms tappning, genomsyrade förvaltning, universitet och politik och blev således en offentlighetens, och etablissemangets filosofi. Denna idealism i filosofisk och statsrättslig mening var nära kopplad till en historieromantisk historieskrivning som främst företräddes av Erik Gustaf Geijer (1783–1847), "den svenska historieskrivningens fader". Geijer var dock inte bara historiker, utan även poet, kompositör, debattör och litteraturkritiker. Hans inflytande var stort inom alla dessa genrer och hans nationalromantiska historieskrivning blev vägledande under lång tid. Denna yttrade sig bland annat i åskådningen att fakta "utgör liksom historiens kropp, men som utan en livgivande anda är ett kadaver."²⁶ Han menade också att historiens "store mäns" handlande grundlade elevernans entusiasm "den höga och underbara värld" (idealvärlden) som "utgör det enda sanna och oförgängliga".²⁷

Idealismen siktade alltså mot övervärldsliga, eviga ideal represen-

terade av ord som det höga, det rena och det sköna och understöddes i detta av den likaledes idealistiska romantiska historieskrivningen. Oskar II:s idealism var ett personligt övertagande av den svenska statsidealismen. Han kallade Boström "min äldste lärare", vilket var sant både bildligt och bokstavligt talat.²⁸ Åren 1833–37 var Boström lärare åt bröderna Karl, Gustav och Oskar, och framför allt den sistnämnde visade sig vara mottaglig för Boströms tankar. Denna påverkan kom att yttra sig i ett livslångt engagemang för idealismens sak, fram till cirka 1890 inom alla former av mänsklig verksamhet, och under de sista 15–20 åren framför allt i kungens religiösa och filosofiska skrifter. Den ovan nämnda diktsamlingen *Ur svenska flottans minnen* är ett tydligt exempel på Oskars idealistiska och historieromantiska grundsyn: ära, tapperhet, fosterlandet, smattrande flaggor, slående segel, dödsförakt och Gud figurerar flitigt i verket, där klassiska, heroiska "stora män" som Claes Uggla, Nils Ehrenskiöld och Claes Horn utgör tyngdpunkten och får demonstrera att anden är starkare än materien, även när den lider nederlag.²⁹

Idealismens betydelse för Oskar II:s inställning till flottan genomgick dock en unik förvandling under hans liv, vilket kommer att behandlas nedan.

Oskar II:s bibliotek

"Europas lärdaste monark" var ett epitet som spreds om Oskar II under hans livstid, och det var något kungen utnyttjade som ett verktyg i sina legitimeringssträvanden. Det var dock inte enbart fråga om spel för gallerierna, utan hans boksamling tjänade även andra syften, både som rekreationsläsning och tjänsteläsning för kungen och för andra. I slutet av hans liv omfattade biblioteket drygt 20 000 volymer.³⁰

Större delen av Oskar II:s privata bibliotek finns bevarat och utgör idag en av de historiska boksamlingarna i Bernadottebiblioteket på Stockholms slott. Redan 1852 anställdes en bibliotekarie för att ta hand om prins Oskars bibliotek, och de första bevarade katalogerna stammar från den tiden.³¹ I samband med trontillträdet 1872 flyttades biblioteket från Arvfurstens palats, där prinsparet bott, till lokaler i Stockholms slotts nord-

västra flygel, där Kungl. Husgerådskammaren numera huserar. Rummen hade ingen representativ funktion utan fungerade snarast som bokmagasin där böckerna hämtades ut och sedan lästes på annat håll. Biblioteket var organiserat ämnesvis enligt en förenklad version av Kungl. Bibliotekets katalogsystem. Vi kan utrona två större grupperingar av böcker som motsvarade kungens intressen och ämbetsmässiga behov. Rekreationsläsningen omfattade skönlitteratur, främst svensk men också fransk, engelsk och tysk, samt historia, teologi och filosofi. För sitt ämbetes skull behövde kungen böcker i ämnen som juridik, ekonomi, politik – och nautica. Under regeringstiden var biblioteket dessutom öppet för hovets personal två gånger i veckan, ett privilegium som utnyttjades flitigt.³²

Kungen tog aktiv del i bibliotekets utveckling och träffade bibliotekarien två gånger i månaden för att välja bland nyutgivna böcker. Inköpen var så pass ambitiösa att biblioteket under flera år köpte in en fjärdedel av all svensk prosa som publicerades. För egen del läste han kopiöst, och skrev i sina memoarer: "Jag sökte, i samma syfte [att få ett avbrott i de officiella plikterna], att bereda mig tid till fortsatt läsning, så vitt möjligt varje dag, och inneslöt mig därför vanligtvis under en till två timmars tid i mina små rum i mezzanin-våningen inåt borggården, varest sällan något ljud störde tystnaden. Det var behövliga vilostunder."³³ Men i detta sammanhang konstaterade han även att lästiden inte alltid blev så lång: "Stundom på grund av tvingande hinder, kortare."³⁴

De marina böckerna i Oskar II:s bibliotek

Volym nummer 1 i Oskar II:s handskrivna realkatalog upptas av två kategorier: "Nautiska och militära ämnen", som ryggtiteln lyder. Den nautiska avdelningen räknar 520 titlar, fördelade på drygt 700 volymer. Varje sida i katalogen är uppdelad i ett antal kolumner för författarens namn, bokens titel, antal volymer samt två för placering ("skåp" och "hylla"). Katalogen är en av de värdefullaste källorna till kungens bibliotek, i och med att den faktiskt är mer komplett än den fysiska boksamlingen. Den är dock inte oproblematisk som källa; katalogiseringen sköttes av endast en person, och det fanns inget kontrollsystem för var denne valde att placera böcker, vilket

gjorde att marina böcker undantagsvis kunde hamna även på exempelvis militaria, historia och geografi. Dessutom finns en grupp böcker som överhuvudtaget inte katalogiserades. I vissa fall var detta avsiktligt, dock inte vad beträffar den marina samlingen där böcker kan ha förblivit okatalogiserade exempelvis på grund av tidspress eller prioriteringsfrågor. Det förekommer att böcker figurerar först i kataloger som satts upp efter Oskar II:s död, trots att de aktuella volymerna med säkerhet tillhört honom.³⁵ Knappt hälften av böckerna behandlade sjömilitära spörsmål, medan resten var "sjöväsen", mer generellt. Det är endast få volymer som är att beteckna som praktband; de mindre pamfletterna är alla häftade, och de bevarade monografierna är enkelt hållna band i klot eller halvskinn. Det är med andra ord inte fråga om estetiskt tilltalande böcker som har införskattats till biblioteket av prestigeskäl; snarare är de tydligt en del av tjänstebiblioteket – böckerna skulle användas. Böckernas utgivningstid är också talande. 62 nautiska böcker som var utgivna fram till kungens födelse 1829 ingick i samlingen. Här återfinns arvegods och även en rad rariteter, klassiker inom nautican som till exempel flera verk av skeppsbyggaren Fredrik Henrik af Chapman, bland andra två exemplar av *Architectura Navalis Mercatoria* från 1768 och *Tractat om skepps-byggeriet* från 1775.³⁶ Materialet från 1830- och 40-talen omfattade 80 titlar, mestadels av förklarliga skäl läroböcker och undervisningsmaterial i olika former. Här återfanns bland annat E.G. af Klints viktiga *Lärobok i navigationsvetenskapen med tillhörande nautiska och logaritmiska tabeller* från 1842, vilken ersatte och förbättrade tidigare navigationsböcker.³⁷ 1850- och 1860-talen var prinsens mest aktiva period som sjöofficer med flera självständiga befäl, och de två decennierna innebar att ytterligare drygt 150 verk skrevs in i katalogerna. Perioden kännetecknades av flera intensiva debatter om flottans verksamhet (till och med existensberättigande) och dessa såg prinsen till att införskaffa. Av skäl som kommer framgå skedde under regeringstiden en avmattning, och beståndet sjönk. En viktig iakttagelse om biblioteket generellt är att en förkrossande majoritet av materialet införskaffades i nära tidsmässigt förhållande till utgivningen; bortsett från ärvda volymer var biblioteket fyllt med aktuell litteratur, färsk från pressarna.

Den största delen av den marina samlingen var på svenska och norska, men engelska var representerat med cirka 75 titlar och franska med drygt

100. Ett fåtal volymer var på tyska och andra språk. Jämfört med flera andra ämnen i biblioteket är detta inte speciellt omfattande. Skönlitteratur och historia hade exempelvis betydligt större procentandel utländskt material. Skälet torde vara att kungens marina samling var en tydligt praktiskt orienterad del av biblioteket – en sjöofficers tjänstebibliotek. Det var i det avseendet en tydlig pendang till motsvarande del av hans arkiv; arkivet var under hans tid inte en separat del av biblioteket utan dess handlingar stod även rent fysiskt placerade tillsammans med de tryckta verken.³⁸ De betraktades alltså som en helhet. Denna splittrades först senare, när kungen var borta sedan länge. Samlingen hade då förlorat sin kunskapsorganisatoriska enhet och syfte, och delades upp mellan biblioteket och arkivet. Oskar II hade ett betydligt mindre bibliotek i Kristiania (Oslo). De norska samlingarna är idag fördelade mellan Nasjonalbiblioteket och Det kongelige slott. Där är det svårare att få fram exakta siffror på samma sätt som i Stockholm då samlingarna är organiserade på annat sätt, men "militaervaesen" omfattar endast en tiondel av motsvarande samling på Stockholms slott.³⁹

Till skillnad från flera andra avdelningar gallrades mycket få böcker ur den marina samlingen; endast fyra är strukna ur katalogen. Sammanfattningsvis speglade hans bibliotek flottans utveckling och även kungens personliga inställning till örlogsfrågor.

En av de viktigaste källorna för Oskar var otvivelaktigt *Tidskrift i Sjöväsendet* (TiS), vilken började ges ut 1836 och som han hade en komplett svit av. TiS var ett forum för debatt och dialog i örlogsfrågor. I volymen för år 1851 inför prinsen en mängd anteckningar i en artikel om ångdriftens framtid inom örlogsflottorna. Dessvärre skars sidorna vid inbindningen så att delar av marginalanteckningarna förlorats.⁴⁰

Det är vidare värt att notera att även böcker i civilt sjöväsen ofta hade en militär betydelse. Många av dessa som är samlade under rubriken "nautiska ämnen" omfattar läroböcker, signalböcker, naturvetenskapliga verk om haven, lexikon, manualer, instruktionsböcker om telegrafi och navigation. Som framgår fanns alltså en överlappning: flera av de civila verken var av en allmängiltig, övergripande natur. En stor del av dem är från Oskars yngre dagar och kan alltså ha använts som en del av utbildningen till sjöman.

Bokgåvor

Kungens insatser för flottan var också kulturella. Vid sekelskiftet gjordes omfattande gallringar i hans bibliotek, och både vetenskapliga och filantropiska institutioner fick ta emot hundratals böcker. Örlogshemmet och Skeppsgosseskolan i Karlskrona räknades till mottagarna. Den förstnämnda institutionen erhöll i oktober 1902 sammanlagt 98 band ur kungens boksamling. Donationen omfattade bland annat sju volymer av hans egna skrifter (inkluderande föga överraskande två exemplar av *Ur svenska flottans minnen*), Alméns populära *Ätten Bernadotte*, reseskildringar som Nordenskjölds *Till Eldslandet* och Langets *Till häst genom Ryssland*, liksom flera skönlitterära och naturvetenskapliga verk samt 25 stycken "Diverse kalendrar".⁴¹ Skeppsgosseskolan i sin tur fick "110 band". Dessa var inte förtecknade titel för titel, men donationen innehöll bland annat reselitteratur.⁴²

Slaget om flottan

Sjöofficeren Seth von Konow konstaterade att när Oskar II tillträdde tronen 1872 "befann sig det svenska sjövapnet i ett ganska svagt och vacklande tillstånd."⁴³ Detta berodde i sin tur på den politiska och yrkesmässiga oenighet som fått flottans utveckling att gå i baklås sedan flera decennier; när konflikten på 1880-talet senare beskrevs kallades den "striderna om Sveriges sjöförsvar".⁴⁴ Benämningen var väl vald, då debatten varit både hätsk och radikal. Det grundläggande problemet var att flottan ända sedan Gustav III:s dagar varit uppdelad i två grenar: skärgårdsflottan och linjeflottan, vilka skulle utföra sina uppdrag i kustbandet respektive på det öppna havet. Denna struktur och frågan hur den skulle utvecklas var tämligen unik för Sverige; medan det andra stora problemklustret, som rörde utrustning, fartygstyper och beväpning, stod på alla sjöfarande nationers agendor.

Vad gäller det förstnämnda problemet präglades de första decennierna efter napoleonkrigen av politisk och fackmannamässig oenighet om flottans organisation. Denna oenighet bestod även efter att riksdagen 1823

beslutat att slå samman skärgårds- och linjeflottorna till "Kungl. Maj:ts flotta", huvudsakligen beroende på att sammanslagningen stannade på pappret.⁴⁵ Vid riksdagarna under 1820- och -30-talen fortsatte konflikterna, med den förutsägbara konsekvensen att flottans effektivitet blev lidande; perioden kallades rent av "förfallets och förmulningsprocessens mörka tid, den tid under vilken sjöförsvarets kraftkurva dalade ned praktiskt taget till nollinjen."⁴⁶ Åren 1880–1885 infördes i *TiS* en artikelserie av löjtnant Olof Norrbohm, vilken var en översikt över "striderna om Sveriges sjöförsvar" som rasat under de föregående decennierna.⁴⁷ Även om serien inte var helt opartisk så var den ett ambitiöst översiktsarbete som ger en bra inblick i de centrala inläggen och kan bidra till förståelsen av prins Oskars tolkning av marina frågor.

Debatten kring 1850

År 1849 tillträdde Baltzar von Platen (1804–1875, son till Göta kanals grundare) som sjöminister. von Platen hade förvisso en marin bakgrund men var mer politiker än sjöofficer, vilket gjorde att han sågs med viss misstänksamhet av yrkesofficerarna. Redan på riksdagen 1840–41 drog von Platen en lans för den ordning av sjöförsvaret han skulle förfäktat livet igenom: i korta drag ansåg han att linjeflottan spelat ut sin roll och att Sverige borde satsa på en lätt skärgårdsflotta. Den romantiska och nationalidealistiska åsikten att ståtliga linjeskepp var det enda som anstod en nation som Sverige avfärdade han med orden "Sveriges självständighet, och med detsamma dess sanna ära består däruti, att Sverige vet att klokt begagna sig av de fördelar det äger..." I övriga politiska frågor iakttog han en moderat liberal linje.⁴⁸ Efter ett år som sjöförsvarsminister lanseerade von Platen 1850 ett radikalt förslag för flottans reorganisation. Grunden var åsikten att armén var huvudvapnet och att flottan endast hade en understödjande funktion. Dess syfte var inte att angripa och slå en motståndares huvudstyrka utan snarare att angripa konvojer, landstiggande förband och förråd. Konsekvensen blev att skärgårdsflottan skulle förstärkas kraftigt på linjeflottans bekostnad, samtidigt som större resurser borde satsas på utbildning och materiel.⁴⁹ Förslaget väckte naturligtvis en

häftig debatt både bland politiker och sjöofficerare. Ett argument för den hotade linjeflottan var att även om man avstod från att söka strid med en förmodligen överlägsen (läs: rysk) motståndare eller försvara Gotland, så behövde den bibehållas av politiska och diplomatiska skäl; Sveriges rykte utomlands skulle ta skada om linjeflottan avvecklades eller kraftigt skars ner.⁵⁰ Efter utskottsbehandling avsåg riksdagen förslaget att skrota linjeflottan, men instämde tämligen halvhjärtat i delar av de andra förslagen. Detta gjorde att frågan kom att behandlas vidare i ungefär samma skepnad. Nederlaget gjorde att von Platen avgick som sjöminister i januari 1852.

En av dem som reagerade häftigast på von Platens förslag var den unge sjöofficeren prins Oskar Fredrik. I sitt bibliotek hade han åtta av de fristående skrifter som var bland de mest högröstade i debatten. Prinsen ägde också ett exemplar av von Platens förslag, *Underdånigste rapport till hans maj:t konungen*. Exemplaret är ett enkelt gråblått klotband utan utsmyckningar, med prinsens stämpel "OF" (Oskar Fredrik) under en öppen krona på titelsidan, samt hans senare pappersexlibris, "OII", på frampärmens insida.⁵¹ Volymen har ett antal anteckningar och understrykningar av prinsen. Senare i livet kom han att göra längre och mer utförliga anteckningar, framför allt i litteratur med religiöst och filosofiskt innehåll, men i ungdomen var de mer korta och kärnfulla utrop som "Obs!", "Ja!" och "Nej!". I von Platens 162 sidor långa skrift gjorde prinsen ett antal anteckningar av den typen.⁵² Att han besatt detaljkunskaper beläggs av att han bland annat rättade sjöministerns angivande av Marinregementets styrka till 800 man – marginalanteckningen konstaterade "oriktigt" och angav den rätta siffran till 1 100 man.⁵³ Emellertid bör betonas att det tryckta alstret utkom först 1851 och var ämnat för riksdagen, medan prinsen tack vare sin ställning hade grundlig insyn i ärendet redan tidigare.⁵⁴ Inte nog med det, han vidtog också mått och steg för att motarbeta planen, vilket han i kraft av samma ställning, var i en god position att göra.⁵⁵ Det yttrade sig i personliga övertalningsförsök och påverkan gentemot politiker.

Bortsett från von Platens plan hade prinsen dessutom åtta inlägg i debatten i form av broschyrer.⁵⁶ Det är symptomatiskt att prinsen försåg sig med information från flera synsätt; även i andra konflikter var han noga med att båda sidor skulle komma till tals. Det märks exempelvis i hans unionspolitiska samling, där de norska inläggen ursprungligen omfattande

24 verk (av totalt 111 om unionen), varav dock endast sex är bevarade.⁵⁷ Detsamma gäller hans skönlitterära samling, där böcker av författare inom det så kallade moderna genombrottet var legio, trots att det var författarskap som kungen personligen ogillade.⁵⁸

Till von Platens kritiker sällade sig en rad sjöofficerare. Bland dem återfanns kommandör C. Lagerberg som i *Erinringar vid en del af de åsigter rörande Sveriges sjöförsvar, stats-rådet och chefen för sjöfartsdepartementet hr grefve von Platen utvecklat inför Kongl.Maj:t i statsrådet d.13 Nov. 1850* underkände grundprinciperna i von Platens idéer och bland annat förnekade att de linjeskepp som von Platen ville avskaffa var i så dåligt skick som statsrådet påstod.⁵⁹ Kommendör Axel Adlersparre kritiserade i *Erinringar vid herr stats-rådet grefve B. v. Platens förslag till Sveriges sjö-försvar* tankarna om att bygga om linjeskeppen till fregatter och förlita sig på skärgårdsflottan, och menade att det var den sistnämnda som slukade mest resurser och därför borde skäras ner.⁶⁰ Adlersparre, och även kommandörkapten C.A. Virgin i *Några ord, föranledde af stats-rådet grefve v. Platens yttrade åsigter rörande Sveriges sjöförsvar*, betonade vikten av en linjeflotta såsom ett diplomatiskt och politiskt verktyg.⁶¹ von Platens medarbetare H.V. Vult von Steyern och O.J. Hagelstam gick till motangrepp och följde von Platens linje att linjeflottan var för dyr och att fregatter kunde lösa samma uppgifter på ett bättre sätt. Vult von Steyern underkände vidare framför allt Lagerbergs alltför låga beräkningar av kostnaderna för att upprätthålla linjeflottan, medan Hagelstam gjorde en historisk tillbakablick till början av 1700-talet för att understryka skärgårdsflottans företräde framför linjeflottan.⁶² Denna historik utvecklades inom ramen för samma debatt även av Vult von Steyern i en ambitiös pamflett från samma år.⁶³

Prinsens eget alster i debatten var skriften *Tankar om Sveriges Sjö-Försvar i anledning af den nya planen*.⁶⁴ I den intog han positionen att linjeflottan var nödvändig att behålla, både i kraft av sin slagkraft men även på grund av politiska och diplomatiska skäl. Prinsens idealism kom att yttra sig i en viss teknikfientlighet: det var, som arkivarie Lennart Rosell konstaterat, en seglande linjeflotta som prinsen avsåg, inte en ångdriven.⁶⁵ Det är ingen slump att han ansåg att ångkraft var acceptabelt som hjälpmotor eller i den i hans ögon mindre betydelsefulla skärgårdsflottan, medan majestätiska linje-

skepp under svällande segel var det som imponerade på utländska makter. Att detta var djupt känt råder ingen tvekan om; rörande artikeln konstaterade prinsen i ett brev: "Jag satte mig ned och skref, dagar och halfva nätter igenom."⁶⁶ Arbetet blev också klart relativt tidigt, parallellt med att von Platens plan gick i tryck. Prinsens argumentation ligger så nära Adlersparres, Lagerbergs med fleras invändningar att det kan förutsättas att han hade nära kontakt med dessa planens kritiker, både muntligt och skriftligt. Det är föga förvånande, då den marina sfären i Sverige var liten och "alla kände alla", och det var naturligt att prinsen drogs till dem som hade liknande åsikter i en så pass avgörande fråga. Det kan också vara skälet till att prinsen aldrig publicerade dokumentet: hans åsikter hade redan ventilerats och han kan ha uppfattat det som att han gjorde större nytta genom personlig påverkan. Annars var han inte främmande för att publicera egenhändiga inlägg i debatten (under mer eller mindre genomskinliga pseudonymer), men i det här fallet drog han uppenbarligen i tandem med andra officerare. Att han var väl införstådd med ärendet sedan tidigare beläggs av flera utkast och skisser med synpunkter på von Platens plan, "*Om Sveriges Sjöförsvar med anledning af P.M. till Grefve Platen (Reservationsvis)* (daterat 27 april 1849, *Utkast till Anteckningar vid U.P.M. om Svenska Sjöförsvarets organisation m.m. uti aldra största hast uppgjorda i april 1850* (signerat 18 april 1850)).⁶⁷ I februari 1850 skrev prins Oskar Uppsatts [sic] *angående Skärgårdsflottans användande under ett blifvande krig*.⁶⁸ Den består i en tämligen detaljerad skildring av hur ett skärgårdskrig skulle kunna gå till, men den avslutas "med den önskan att skärgårdsflottan måtte blifva så stark, väl organiserad, och i fullständigt skick, att den kan fullgöra sitt viktiga värf. Skyddandet af Sveriges kust och [svårl.] ytterst dess sjelfständighet – men också att detta icke mått ske på bekostnad af för Sjöförsvaret på hafvet och möjligheten af dess lika viktiga värf. Skyddandet af Öar och öppnare kuster: än mer skyddandet af Sveriges Handel och industriella välmåga – skyddandet af Svenska Flaggans ära på aflägsna haf!"⁶⁹ Den sistnämnda repliken belyser hur prinsens idealism och historieromantiska dragning gick hand i hand med dels hans inställning i marina frågor, dels hans allmänt konservativa läggning. Det är värt att åter understryka att det i prins Oskars ögon var en seglande linjeflotta, inte en ångdriven, som skulle stå för skyddandet av den svenska flaggans ära. Även denna skillnad bottnade i hans fall i idealism. Att det finns ett drag av este-

tiserande grundat i idealism framkommer i hans tidigare nämnda artikel om striden vid Eckernförde där han påpekade att det av taktiska skäl var bättre att ha maskiner under vattenytan än över den.⁷⁰ Han noterade i sina memoarer att efter sitt uppdrag under första slesvigska kriget "fördjupade mig i de detaljstudier och -göromål, vartill min ställning inom flottan gav anledning. De strider, uti vilka jag tillfölje härav ... upptogo i hög grad mina tankar."⁷¹

Ånga, pansar och omorganisation. 1851–1872

Under 1850-talet slog till slut insikten igenom att trovärdiga örlogsfartyg måste vara ångdrivna snarare än vinddrivna.⁷² Decennierna kring 1850 såg hur de renodlat vinddrivna örlogsfartygen fasades ut: "1850-talet präglades av omfattande ny- och ombyggnadsverksamhet av allt större ångfartyg med träskrov och traditionell rigg: ånglinjeskepp, ångfregatter och ångkorvetter."⁷³ Samtidigt var träfartygens era även den i sin slutfas. Framför allt Krimkriget 1853–56 blev en ögonöppnare för världens sjönationer, när det visade sig att de nya artillerityperna med granater snarare än kanonkulor kunde penetrera alla av trä byggda skrov. Eftersom det saknades en tydlig politisk styrning blev den svenska flottan en tämligen förbryllande uppsättning av fartyg där det experimenterades med de nya teknikerna på ett fåtal skepp, men där långsiktiga strategiska beslut saknades. "Olikhet i fartygscerter [fartygstyper] och egenskaper var påfallande", som prins Oskar konstaterade 1864.⁷⁴

Ytterligare en väckarklocka ringde under amerikanska inbördeskriget 1861–65, noga räknat under slaget vid Hampton Roads i mars 1862, då nordstaternas fartyg *Monitor* drabbade samman med sydstaternas *Merrimac* i historiens första strid mellan två bepansrade och ångdrivna fartyg. *Monitor* var byggd av svenskfödd John Ericsson vilket föranledde både nationell stolthet och intresse i Sverige, och vid 1862–63 års riksdag konstaterades slutligen att träfartyg inte längre tjänade något försvarsmässigt syfte; därmed hade Sverige "bland sin sjökrigsmateriel *icke ett enda fartyg, som var stridsdugligt*."⁷⁵ Både monitorer och John Ericsson kom att få betydelse i nästa stora politiska strid om marinen.

Ett bokstavligt talat antikt vapen gjorde under denna period en lika

kortlivad som iögonenfallande comeback: rammen. I och med ångans intåg blev fartygen mer lättmanövrerade, och i samma drabbning vid Hampton Roads där *Monitor* bevisade sig, hade *Merrimac* tidigare lyckats sänka nordstaternas *Cumberland* genom att ramma henne, något som dock överskuggades av sammanstötningen mellan de två huvudkombatanterna. Större uppmärksamhet väckte sjöslaget vid Lissa mellan de österrikiska och italienska flottorna, den 20 juli 1866. Den mest uppseendeväckande händelsen under slaget var när det österrikiska flaggskeppet *Erzherzog Ferdinand Max* rammade och sänkte den italienska bepansrade fregatten *Re d'Italia*. Episoden föranledde prins Oskar att hålla ett föredrag, "Sjöslaget vid Lissa", inför Militärsällskapets allmänna sammankomst, den 19 februari 1869. I anförandet framkom åter hans idealistiska och historieromantiska syn på krigföring. Den österrikiske chefen konteramiral Wilhelm von Tegethoffs roll betonades kraftigt; enligt Oskars tolkning var han en av historiens så kallade stora män, vars vilja påverkar utvecklingen kraftigare än materiella och taktiska förutsättningar; att anden är mäktigare än materien var en av idealismens hörnpelare. Samtidigt bör det understrykas att Oskars konservativa idealism inte var reaktionär – han tog nu ångans närvaro i striden som en positiv självklarhet, och den italienska eskaderns linjeformation ansåg han vara förlegad. Slaget innehöll flera anmärkningsvärda tilldragelser, menade prinsen: framför allt ramningen av *Re d'Italia*, liksom ett österrikiskt träfartygs strid mot flera italienska bepansrade skepp. Att söka närstrid i en tid av långskjutande artilleri, respektive att anfalla mot övermäktiga odds var exempel på "andens öfverlägsenhet öfver materien, offensivens fördel mot passivt försvar samt hvad en med kraft utrustad befälhavare kan åstadkomma, äfven om han är sämre beväpnad."⁷⁶ Artikeln visar att prinsens idealistiska och historieromantiska var orubbad vad beträffar andens överhöghet över materien. Emellertid är det viktigt att iaktta en viktig förändring: det är inte längre segelfartygen som är den självklara kärnan i en flotta; ånga och maskindrift har efterträtt dem. Prinsen tvingades förflytta sin idealism från fartygstyper till befälhavarnas storhet och genialitet.

Prinsens konservativa läggning hindrade inte att han tog del av utgivningen av litteratur rörande teknik och beväpning. Mycket av det som publicerades på svensk mark var som framgått i pamflettform och inlägg

i dagsfrågor och politik. Den internationella delen av boksamlingen hade en annan prägel och var i monografiform; Oskar hade ingen anledning att försöka skaffa motsvarande pamflettutgivning från andra länder då de direkta ärendena inte angick honom. Det fanns dock även svenska monografier som hade prägel av övergripande studier rörande ångmaskinernas begagnande och marina vapens utveckling över tid. Utifrån kriterier om teknik och beväpning kan 24 titlar identifieras i biblioteket.⁷⁷

Under det andra slesvigiska kriget 1864, där Preussen och Österrike anföll Danmark, förde som nämnts prins Oskar befäl över en svensk-norsk eskader. Det var dock inte någon självklarhet att han skulle få tjänsten. Han noterade att sjöminister von Platen "*icke* skulle gynna min utnämning därtill... emedan han och jag, ehuru personliga vänner, voro av vitt skilda åsikter i fråga om sjövapnet."⁷⁸ Den påstådda personliga vänskapen hindrade inte prins Oskar från att avfatta ironiska formuleringar om hur von Platen var oförmögen att ge klara instruktioner.⁷⁹ Nedkylningen i deras relation kan också skönjas i tilltalet i Oskars brev till von Platen; före krisen 1850 inleddes de "Käre vän!"; senare blev de alltmer formella, och 1876 börjar de med orden "Bäste grefve Platen".⁸⁰ När väl prinsen fick tjänsten som eskaderchef noterade han en lång rad problem för den nyetablerade styrkan: chefen var förhindrad att välja högre officerare; de svenska och norska elementen drog inte jämnt; fartygstyperna var alltför heterogena, det var till och med så att signalböcker fattades.⁸¹ Detta befäl över en större eskader bidrog, även om det bara var en kort period, till att rucka på prinsens idealistiska synpunkter på flottan. Insikten, införskaffad under praktiska omständigheter, att professionalitet och teknik inte kunde sättas på undantag påverkade hans synsätt. Detta kom delvis till uttryck i ovan nämnda artikel om slaget vid Lissa.

År 1862 såg Baltzar von Platens återkomst som sjöminister. Denna gång lade han fram ytterligare ett radikalt förslag: flottan skulle delas upp i *Kungl. flottan* och *Kungl. skärgårdsartilleriet*. Förslaget lanserades i volymen *Grunder för ombildning af Sveriges sjöförsvar*, utgiven 1865 och har kallats "ett lite säreget mellanting mellan debattinlägg och officiell utredning."⁸² Den fanns föga överraskande i prinsens bibliotek, men är tyvärr inte bevarad.⁸³ Även om Oskar II:s bibliotek är jämförelsevis väl sammanhållet finns det naturligtvis luckor som uppkommit på grund av makuleringar, gallring

och gåvor. Under hans livstid skänktes tusentals böcker till vetenskapliga och filantropiska inrättningar, och efter hans död såldes en stor mängd dubletter, och stora donationer gjordes till bland annat Kungliga biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek. De smärre skrifterna var häftade och ofta tryckta på sämre papper, vilket gör att verk som von Platens kan ha makulerats på grund av dåligt skick.

Enligt von Platen skulle Skärgårdsartilleriet bestå av bepansrade och med tungt artilleri bestyckade kanonbåtar, mineringar samt lättare ingenjers- och befästningsarbeten. I praktiken skulle de bli en framskjuten del av armén. Flottan i sin tur skulle utrustas med monitorer och korvetter.⁸⁴ Officerskåren var vid det här laget skäligen demoraliserad över hela frågan, och öppet motstånd mot planen förelåg inte.⁸⁵ En indikation på den uppgivna stämningen är att antalet debattinlägg var betydligt färre under denna reform än vid ansatsen 1850. Prins Oskar, som var kraftigt emot tanken på flottans delning, ägde de två broschyrer som Norrbohm betraktade som de tyngsta i frågan: Carl Fredrik Löwenborgs *Tankar om Grunder för ombildning af Sveriges sjöförsvär* och *Granskning af "Grunderna för sjöförsvärets ombildning"*, av en anonym författare, utgivna 1865 respektive 1866. Löwenborg ansåg att argumentet att det inte var någon mening att ha en stark linjeflotta om den inte kunde mäta sig med den ryska var svagt, utan det räckte om flottan var tillräckligt stark för att se till så att det kostade mer än det smakade att angripa Sverige.⁸⁶ Dessutom skulle flottans delning innebära att den placerades på olika håll och därmed lättare kunde slås ut av fienden (återigen, läs: Ryssland) en och en.⁸⁷ Även känslomässiga argument framfördes; inte nog med att delningen skulle ruinera flottan som effektivt vapenslag: "Det fattades blott sedan att gifva dem olika flaggor ... för att göra svalget dem emellan så mycket större!"⁸⁸ Den anonyma *Granskning*... ifrågasatte kompetensen hos von Platen att fatta så avgörande beslut (denne hade som sagt endast en kort karriär som sjöman bakom sig) och att en delning skulle leda till bristande kunskaper hos marinens personal och inbördes splittring.⁸⁹ Prins Oskar var så pass upprörd över det han ansåg vara en skadlig reform att han avgick i protest som inspektör för flottans exercisskolor.

Monitorer – för och emot

Följderna av slaget vid Hampton Roads är svåra att överskatta. Med svenska ögon var monitorerna en frestande billig lösning på flottans katastrofala fartygsbestånd. Mellan 1865 och 1871 byggdes 14 monitorer, vilka kallades andra respektive tredje klassens pansarbåtar.⁹⁰ De var emellertid inte alldeles okontroversiella. Vid sidan om föredraget rörande slaget vid Lissa höll prins Oskar inför Militärsällskapet 1869 ytterligare ett tal, denna gång om monitorernas bepansring. I det framkommer dels att han anammat de bepansrade fartygen och inte ansåg att träfartyg längre hade i en örlogsflotta att göra, dels att Sverige inte längre hade möjlighet att agera på öppna havet utan måste fokusera på kustförsvär. Detta var första tillfället dessa tankar kom till uttryck hos honom och innebar alltså ett avsteg från hans tidigare idealistiska linje. Det hindrade inte att det förbättrade fartygsartilleriet utgjorde ett allvarligt hot mot monitorernas i prinsens ögon undermåliga bepansring. Anförandet innehöll en detaljerad genomgång av skyddet och förslag på hur det skulle kunna förbättras, bland annat genom att vinkla pansaret.⁹¹ Inlägget väckte uppseende; redan i januari publicerade John Ericsson själv i Aftonbladet ett fränt motinlägg där han bland annat konstaterade att prinsens föredrag var "stridande emot [det] rätta förhållandet" och menade rent av att "man förlorat sansen" i Sverige.⁹² Prins Oskar, som alltid varit en hetlevrad person, skrev omgående ett motinlägg. Bakom aktningsfulla formuleringar framkommer en upprörd ton, där han antog att grundproblemet var att Ericsson inte var tillräckligt välunderrättad om vad de svenska provskjutningarna med ny ammunition resulterat i. Han tog tillfället i akt att kritisera de *svenska* monitorernas svagheter, och därmed den delning av flottan som var en av förutsättningarna för dem.⁹³ Han var också uppenbart irriterad över att även andra än Ericsson kritiserat hans första föredrag och avslutade genmälet med att skriva att han "ej heller vidare upptaga stridshandsken" i ärendet; dessutom hade han insett sett det var opassande för en tronföljare att lägga sig i så detaljerade fackdiskussioner som denna: "Jag bör, af skäl, dem jag här förbigår, endast högst undantagsvis inlåta mig i en diskussion, sådan som denna."⁹⁴ Det var endast under denna period som John Ericsson och Oskar var oense. Några år tidigare hade de i artiga ordalag korresponderat

om Stockholmsutställningen 1866. I ett av breven noterade Ericsson bland annat att prinsens dikter åtnjöt stor popularitet bland svenska emigranter.⁹⁵ Till yttermera visso hade Oskar II flera biografier om Ericsson i biblioteket, liksom ett exemplar av hans *Movable torpedoes* från 1873.⁹⁶ Tre år senare fick kungen ett praktexemplar av Ericssons *Contributions to the Centennial Exhibition*, där dedikationen från författaren löd: "Hans Majestät Konung Oscar II med djupaste underdånighet. Författaren."⁹⁷ Det är också värt att notera att ett skäl till att Ericsson reagerat så illa på prinsens invändningar kan vara att han var genuint intresserad av bidra till en förstärkning av det svenska försvaret, och att han därför kände sig orättvist behandlad från ett håll varifrån han borde ha kunnat påräkna stöd.⁹⁸ Prins Oskars artiklar om monitorerna visar att han tagit ytterligare ett steg bort från idealism i marina frågor. Det är inte monitorernas vara eller icke vara prinsen tar upp, utan dess bepanstring. Artiklarna saknar också helt de tidigare så påtagliga idealistiska tendenserna, utan var rent sakligt tekniska och prinsen drog inte några idealistiska eller historieromantiska slutsatser ur dem, såsom han gjort bara tre år tidigare i artikeln om slaget vid Lissa. Monitorerna, så väsensskilda från alla tidigare fartygstyper och till synes föga imponerande eller värdiga att försvara den svenska flaggans ära, har helt tydligt slagit prinsens äldre idealistiska tankesätt ur brädet.

En sjöman på tronen, 1872–1907

Som prins hade Oskar inte någon större formell konstitutionell roll: det var inte många uppgifter en prins *måste* utföra enligt grundlagen (däremot fanns naturligtvis många uppgifter som var passande och/eller önskvärda att han utförde). Det förhållandet ändrades i grunden i och med trontillträdet 1872. En lång rad konstitutionella rätt- och skyldigheter sattes nu i spel för den nye kungen. Dessa innebar bland annat ett mycket mer aktivt arbete inom den politiska sfären; den mest kända formuleringen i 1809 års regeringsform löd "Konungen äga att allena styra Riket". Väl att märka avsåg detta inte kungen som person utan "Kungl. Maj:t", det vill säga den av honom utsedda och ledda regeringen. Oskar II hade vad som kan beskrivas som en bokstavstrogen tolkning av grundlagen. Kritik som grun-

dades i anklagelsen att han försökte utvidga kungamakten avfärdade han, däremot var han fullt och fast besluten att försvara monarkens rättigheter till det yttersta. Detta innebar bland annat att han såg det som helt naturligt att han inte bara tog del av den politiska processen, utan även försökte driva den framåt.

1873 – flottan återförenas

Kungens noggranna tolkning av grundlagen och hans beslutsamhet att leda den politiska processen påverkade även marinens verksamhet i hög grad. När Oskar II blev kung i september 1872 var hans gamle meningsmotståndare Baltzar von Platen utrikesminister, ett ämbete han tillträtt på Karl XV:s uppdrag året innan. Formellt var han alltså inte längre inblandad i sjömilitära frågor, men han avgick redan i december, bara tre månader in i den nya monarkens regeringstid, då han inte kunde acceptera det förslag att flottan åter skulle slås samman som kungen omgående tagit initiativet till.⁹⁹ Flottans omorganisation blev också ett faktum redan vid 1873 års riksdag, och det kungen kallade "den absurda delningen på 1860-talet" upphävdes.¹⁰⁰ I fortsättningen kallades den kort och gott "Kungl. Flottan". Sjöförsvarsministern Fredrik von Otter (1833–1910), som innehade posten 1874–1880, konstaterade syrligt om sin konung att denne var "sin egen sjöminister och departementschefen hans generaladjutant för flottan, på militär kommendering."¹⁰¹ Den nya sjöförsvarsplanen som följde hade kungen varit djupt delaktig i att utforma.¹⁰²

I biblioteket ändrades balansen mellan nautiska och militära ämnen efter tronskiftet i så måtto att den nautiska delen minskade och den militära ökade. Grundlagen stipulerade att "Öfver Rikets Krigsmagt till Lands och Sjös äger Konungen Högsta Befälet."¹⁰³ I praktiken betydde det att sjöministern och flottans ledning ansvarade direkt inför kungen, och i och med sina redan tidigare grundmurade fackmannamässiga kunskaper minskade hans behov av nautisk litteratur. En annan förklaring är att perioden från början av 1880-talet till unionskrisen var jämförelsevis trankil för flottan, då större politisk enighet rådde om flottans betydelse och funktion. Bortsett från en debatt om huruvida huvudbasen borde ligga i Karlskrona

eller Stockholm, var titlarna in nautica av helt annan natur än de varit under de stora debatterna tidigare, och rörde historia, teknik och materiel.¹⁰⁴ Detta kan kontrasteras mot den lantmilitära litteraturen, som gick upp kraftigt under 1860-talet, då det blev tydligt att prins Oskar skulle efterträda sin bror på tronen, och i ökande takt även under 1870-talet. Oskar II gick en självpåtagen utbildning i lantmilitära frågor, eftersom han ansåg sig vara dåligt påläst. Då han också var angelägen om att inte vara informationsmässigt i händerna på arméledningen hade han större behov av att köpa in militär litteratur än marin dito, där han redan besatt kunskaperna. Situationen i familjearkivet är likartad; där återfinns förvisso korrespondens från sjöministrarna, men det är fråga om ett jämförelsevis litet antal brev per minister. Det fanns återigen mindre anledning för kungen att korrespondera med dem, då de träffades minst en gång i veckan vid konseljen och dessutom i allmänhet befann sig i Stockholm.

De nya insikterna och vidgade vyerna i försvarsfrågan ledde kungen till att modifiera den "under mina yngre år livligt delade" åsikten att flottan var det centrala vapenslaget: år 1880 skrev han till statsminister Arvid Posse att "skydd för våra kuster" var flottans "enda huvudsakliga uppgift".¹⁰⁵ Detta sticker av mot hans inför Örlogsmannasällskapet bara åtta år tidigare lanserade åsikt att flottan i själva verket var det äldsta vapenslaget och "att rikets makt näppeligen varit större" än under de kungar som vetat att satsa på flottan, nämligen Gustav Vasa, Karl XI och Gustav III.¹⁰⁶ Då kungen 1897 invigde Karl XI-statyn i Karlskrona framkom också hans ändrade syn när han noterade att dagens flotta hade en mer begränsad uppgift än Karl XI:s. På den tiden hade den varit "värdig Sveriges dåvarande östersjövälde, ett mäktigt stöd för elfte Karls stormaktspolitik".¹⁰⁷ Men 1897 var läget annorlunda. "Den svenska flottans liksom den svenska härens betydelse och uppgifter ligga numera uti värnandet af ett hafomslutet älskadt fosterland. De äro det oaktade ej mindre viktiga."¹⁰⁸ Läger man de två ovan nämnda talen bredvid varandra är dämpandet av hans offentliga retorik också tydlig. Om någonstans hans idealistiska syn på flottan och hans romantiska historiesyn kom till tals, så var det i texterna där han satte likhetstecken mellan flottans styrka och nationens styrka. Ytterligare en förskjutning från denna åskådning är alltså skönjbar i och med trontillträdet, då flottans roll devalveras i kungens ögon. Som monark

kunde han inte längre tillåta sig ett idealistiskt och romantiskt synsätt på en professionell och politiskt viktig organisation på samma sätt som han kunnat som prins och som en sjöofficer bland många.

Även den snabba tekniska utvecklingen anammades av kungen utan protester. Torpedbåten gjorde entré i det svenska sjövapnet under de sista decennierna av 1800-talet och betraktades som en fartygstyp som var både slagkraftig och relativt billig. Sjöofficerskåren tog emot torpedbåten utan den högröstade diskussion som mött tidigare förändringar.¹⁰⁹ Inte heller kungen förefaller ha rest invändningar, trots att han annars gärna ventilerade sina synpunkter. Torpeder (eller minor som de inledningsvis kallades) behandlades i flera volymer i biblioteket, varav en, Herman Carlstedts *Fasta minmaterielen och dess användning* från 1893 i katalogen markerats med "Hemlig!"

Ubåtar betraktades av sjöofficerarna inte som något radikalt nytt utan som en, som det kallades, "nedsänkbar torpedbåt". Kungen såg den första ubåten, *Hajen*, på manöver 1906 och kommenterade. "med fullt erkännande och stor tillfredsställelse har jag bevittnat det sätt, hvarpå undervattensbåten skötte sig, och de resultat den åstadkom. [...] hvarföre jag lifligt önskar, att så många som möjligt af dylika, osynliga men farliga fartyg snarast måtte anskaffas för vår flotta."¹¹⁰

Kungen distanserade sig alltså, med start runt trontillträdet, från sin idealistiska hållning i de marina frågorna. Emellertid innebar detta definitivt inte att han övergav idealismen som filosofisk ledstjärna i resten av sin tillvaro. Detta gällde bland annat inom politiken. Den kritiskt lagde kammarherren C.G. Fleetwood ansåg att kungen i unionsfrågor led av "en slags politiskt-optisk synvilla", då han blandade ihop folkets entusiasm för festliga kungliga evenemang med deras stöd för unionen; detta yttrade sig också exempelvis även i *Mina memoarer* där han menade att folket stödde honom, till skillnad från de trilsande politikerna.¹¹¹ Det fanns överhuvudtaget mindre utrymme för idealism inom flottan, i och med dess ökande professionalisering under 1800-talet. Denna yttrade sig bland annat i nya strukturer för ledning, logistik, utbildning, personalfrågor och teknik.¹¹² Dessutom ökade specialiseringen alltmer, karriärvägarna blev fler och verksamheten "förvetenskapligades".¹¹³ Som tidigare påtalats var den Boströmska idealistiska filosofin grundad i ett äldre samhällsskick, och konservativ till sin

natur och rimmade tämligen illa med denna allt mer ökande specialisering och professionalisering. Kungen hamnade därmed i ett filosofiskt trångmål med bara två utvägar: antingen anamma flottans utveckling och dämpa sin idealistiska inställning i frågan eller hålla fast vid idealismen och motsätta sig flottans professionalisering. Han valde det förstnämnda.

Som konstaterats var bibliotekets förvärv och kvantitet som störst under perioden fram till 1872 för att sedan minska. Även innehållsmässigt fanns skillnader mellan olika faser i kungens liv. Det marina biblioteket kan grovt delas in i tre tidsperioder: ärvda böcker och undervisningsmaterial fram till 1840-talet, polemik under de tumultartade åren på 1850- och 60-talen samt en mer stabil samling under kungatiden med fler monografier och översiktsverk. När kungen efter cirka 1880 accepterade en mer begränsad roll för flottan ledde detta även till att hans idealistiska syn i marina frågor i stort sett övergavs. För en helgjuten idealist – som så sent som 1869 uttalat sig om rammens företrädare och andens överhöghet över materien – var detta naturligtvis inte alldeles enkelt.

Avslutning

Oskar II verkade i en tid när en monarks ord inte längre var lag, utan kungliga personer fick ofta nöja sig med försök till påverkan på andra sätt, ett faktum som han vid flera tillfällen livligt beklagade:

Det vill jag säga dig att enligt min övertygelse kan det icke finnas något mera demoraliserande för en karaktär än att vara konstitutionell monark; jag har varit det i tjugo år och jag vet det. Att äga en åsikt och dock så sällan få följa den, utan att ständigt och jämt nödgas först höra på och i de aldra flesta fall efterfölja andras. Kan det givas någonting mera destruerande för en manlig karaktär?¹¹⁴

För en monark som i sina memoarer talade om flottan som "min" och propositioner för "mina" bör dikotomin mellan privat och offentligt blivit smärtsamt påtaglig. Han förefaller ha blivit medveten om nödvändigheten av att inte vara alltför kontroversiell i slutet av 1860-talet i samband med konflikten om monitorerna.

Det brukar sägas att ett bibliotek speglar sin ägare. När ägaren är kunglig kan det också spegla sin tid. I Oskar II:s fall blir det påfallande. Detta yttrade sig på många sätt, men här ligger fokus på flottan.¹¹⁵ Förändringarna i hans ståndpunkter, med start runt 1870, påverkade biblioteket likaväl som biblioteket i sin tur påverkade dem. En grundläggande anledning till att kungen övergav den idealistiska inställningen i marina frågor har att göra med den tekniska utvecklingen. Det fanns mindre grogrund för eviga värden, "starka män" med mera när allt större delar av flottans verksamhet grundades på förutsättningar som var väsensskilda mot dem som rått under hans ungdom. Det gjorde det omöjligt för honom att upprätthålla idealismen i detta ämne, medan "de eviga värdena" fortsatt kunde försvara sin plats inom kungens humanistiska, litterära, filosofiska och religiösa intressen. Det förefaller inte som om kungen för egen del behållit idealistiska synpunkter på flottan ens på det privata planet. Det borde i så fall ha satt spår i privatarkivet och biblioteket. I ljust av annat material som bevarats och som avviker radikalt från kungens officiella linje borde rimligen material av den typen också ha sparats.¹¹⁶ Idealismens reträtt var också en konsekvens av professionaliseringen av flottan, vilket direkt inverkar på kungens ståndpunkter: detta till skillnad från de ovan nämnda humanistiska ämnena där kungens bibehållna idealism kunde leva vidare, då även många yrkespersoner i dessa ämnen fortsatt hade en idealistisk grundinställning, även om den blev alltmer ifrågasatt från 1880-talet och framåt.¹¹⁷

"Visa mig ditt och bibliotek och jag ska säga vem du är", lyder ett gammalt talesätt. Oskar II:s bibliotek reflekterar honom, hans privata intressen och offentliga plikter, liksom hans yrkesverksamhet. Ett ambitiöst privatbibliotek hos en offentlig person kunde spegla inte bara personen, utan även tiden. I det här fallet följer biblioteket dagspolitik och aktuell debatt inom flottan och dess utveckling i stort. Det har gjorts relativt få studier av privata 1800-talsbibliotek, framför allt icke-adliga (inklusive kungliga) sådana. Tonvikten har i stället legat på de ofta mer spektakulära biblioteken från 1500-tal till 1700-tal. Yrkesmänniskors bibliotek, och hur de påverkats och påverkats av sin samtid och ett givet yrke eller kall, väntar också på att studeras i större omfattning. Bibliotek som tillhört andra personer inom flottan kommer att kunna ge vidare inblickar inte bara av

sina ägare utan av flottans utveckling. Även bibliotek som är fysiskt skingrade kan i många fall återskapas via andra källor.¹¹⁸ Oskar II:s bibliotek var ett av Sveriges största privata boksamlingar, men mindre bibliotek kan ha fördelen av att vara mer "smala men vassa" än kungens brett anlagda samling. Artikeln visar hur studiet av ett bibliotek kan bygga broar mellan olika ämnen, i detta fall filosofi och militärhistoria, och det finns en uppsjö av andra möjligheter till holistiska synsätt och tvärvetenskapliga ansatser att göra med hjälp av bibliotekshistoria.

Källor

Tryckta källor

Adelsköld, Claes, *John Ericsson: biografiska teckningar*. Stockholm: Norstedt, 1894. Oskar II:s exemplar.

Adlersparre, Axel, *Erinringar vid herr stats-rådet grefve B. v. Platens förslag till Sveriges sjö-försvar*. Stockholm, 1851. Oskar II:s exemplar.
Aftonbladet, 1870-01-22.

Bojerud, Stellan, "Introduction of steam in the Royal Swedish Navy: paper presented at the International Colloquium on Naval History in Athens 25 August 1987", *Militärhistorisk tidskrift.*, 1987, s. 83–100, 1987.

Church, William Conant, *The life of John Ericsson*, 2. London: Scribner, 1907.

Dahl, Claes-Göran, *Vår marin 500 år : [1] :1522–1899*, [Skummeslövsstrand]: Attunda skeppsförlag, 2021.

De Geer, Louis, *Minnen*, 2. Stockholm: Norstedt, 1892. Oskar II:s exemplar.

Eide, Elisabeth, "Bernadottenes boksamling i Norge 1814–1905", *Fund og forskning i Det kongelige biblioteks samlinger*, 51, 2012, s. 389–411.

Ericsson, John, *Contributions to the centennial exhibition*. New York: [s.n.], 1876. Oskar II:s exemplar.

Fleetwood, Carl, "Diplomaten Carl Fleetwoods karakteristik av Oskar II", *Historisk tidskrift*, 76, 1956, s. 416–421.

Fleetwood, Carl, *Från studieår och diplomattjänst: dagböcker, brev och skrifter 1879–1892: 2: 1888–1892*. Stockholm: Norstedt, 1968.
Friskytt 1856-11-22.

Friskytt 1856-11-29.

Geijer, Erik Gustaf, *Samlade skrifter: D. 3: Tal och avhandlingar: 1819–1830*, Ny ökad uppl. ordnad i tidsföljd. Stockholm: Norstedt, 1925.

Glete, Jan, *Kustförsvar och teknisk omvandling: teknik, doktriner och organisation inom svenskt kustförsvar 1850–1880*. Lund: Militärhistoriska förlaget, 1985.

Granskning af "Grunderna för sjöförsvarets ombildning". Stockholm: Ad. Bonnier, 1866. Oskar II:s exemplar.

Hagelstam, Otto Julius, *Om skärgårdsflottan i anledning af "Erinringar vid herr statsrådet grefve B.v.Plakens förslag till Sveriges sjö-försvar"*. Stockholm, 1851. Oskar II:s exemplar.

Hasselgren, A., *Oscar II: en lefnadsteckning*. Stockholm: Frölén, 1908.

Hofsten, Gustaf von & Waernberg, Jan, *Örlogsfartyg: svenska maskindrivna fartyg under tretungad flagg*. Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibl. i samarbete med Marinlitteratur, 2003.

Hägg, Christer, "Eugenies sjöexpedition till Medelhavet 1846–47", *Forum navale*, 55, 1999, s. 44–54.

Jakobsson, Arvid, *Över djupen mot höjden: en biografi över Oskar II:s bibliotek*. Borås: Högskolan i Borås, 2023.

Jansson, Allan, *Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget*. Uppsala: Uppsala universitet, 1935.

Kihlberg, Leif, *Den svenska ministären under ståndsriksdag och tvåkammar-system: intill 1905 års totala ministerskifte*. Uppsala, 1922.

Konow, Seth von, "Svenska flottans utveckling under Oscar II:s regering", *Ord och bild*, 1897:6.

Lagerberg, Carl, *Erinringar vid en del af de åsigter rörande Sveriges sjöförsvar, stats-rådet och chefen för sjöfartsdepartementet hr grefve von Platen utvecklat inför Kongl.Maj:t i statsrådet d.13 Nov. 1850*. Carlskrona, 1851. Oskar II:s exemplar.

Lidman, Tomas, "von Platen, Baltzar Julius Ernst", *Svenskt biografiskt lexikon*: 29: *Pegelow–Rettig*, Nilzén, Göran, Almquist, Johan Axel, Boëthius, Bertil & Hildebrand, Bengt (red.), s. 359–363. Stockholm: SBL, 1997.

Linderöth, Andreas, "En nedsänkbar torpedbåt: svenska sjöofficerares syn på de första ubåtarna", *Historisk tidskrift*, 134:3, 2014, s. 409–433.

Linderöth, Andreas, "Torpeder och torpedbåtars introduktion i den svenska flottan 1860–1901", *Militärhistorisk tidskrift*, 2016, s. 11–52.

Löwenborg, Carl Fredrik, *Tankar om Grunder för ombildning af Sveriges sjöförsvar*. Stockholm, 1865. Oskar II:s exemplar.

Michanek, Germund, *Skaldernas konung: Oscar II, litteraturen och litteratörerna*. Stockholm: Norstedt, 1979.

Nevéus, Torgny, *Ett betryggande försvar: värnplikten och arméorganisationen i svensk politik 1880–1885*. Uppsala: Uppsala universitet, 1965.

Nordin, Svante, *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall*. Lund: Doxa, 1981.

Nordin, Svante, *Romantikens filosofi: svensk idealism från Höijer till hegelianerna*. Lund: Doxa, 1987.

Oskar II, *Mina memoarer: 1*. Stockholm: Norstedt, 1960.

Oskar II, *Mina memoarer: 3*. Stockholm: Norstedt, 1962.

Oskar II, *Samlade skrifter av Oscar Fredrik: 4: Tal vid åtskilliga tillfällen [1853–1872]*, Stockholm: Eklund, 1905.

Oskar II, *Samlade skrifter av Oscar Fredrik: 6: Tal vid åtskilliga tillfällen [1872–1894]*, Stockholm: Eklund, 1895.

Oskar II, *Samlade skrifter av Oscar Fredrik: 7: Tal vid åtskilliga tillfällen*. Stockholm: Norstedt, 1902.

[Oskar II], "Striden vid Eckernförde mellan den danska eskadern och tyska batterier den 5 april 1849", *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift*, 4, 1849, s. 202–214. Oskar II:s exemplar.

Oskar II, *Ur svenska flottans minnen: dikter*. Stockholm: Brudin, 1858. Oskar II:s exemplar.

Oskar II: *Sveriges konung 1872–1907: en minnesskrift*, Hellkvist, Otto, Ring, Herman A., Linck, Josef & Hallgren, Adolf (red.), Stockholm: Svenska bokförl., 1908.

Penge, Edwina, "How do you reconstruct a historic private library? Methodological review and checklist for first-time historical-bibliographic sleuths", *Library & information history*, 35:4, 2019, s. 193–213.

Persson, Mats, *Förnuftskampen: Vitalis Norström och idealismens kris*. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, 1994.

Platen, Baltzar von, *Underdånigste rapport till hans maj:t konungen: afgifven och med nådigste tillstånd till trycket befördrad*. Stockholm: [s.n.], 1851. Oskar II:s exemplar.

Rosell, Lennart, "Prins Oscar och sjöförsvarsplanen 1850", *Forum navale*, 47, 1991, s. 51–62.

Schneider, Miriam Magdalena, *The 'sailor prince' in the age of empire: creating a monarchical brand in nineteenth-century Europe*. Cham: Springer International Publishing, 2017.

Stackelberg, Oskar, *John Ericsson och etthundra af hans uppfinningar*. Stockholm: Norstedt, 1866. Oskar II:s exemplar.

Svenska flottans historia: örlogsfloTTan i ord och bild från dess grundläggning under Gustav Vasa fram till våra dagar: 3: [1815–1945], Lybeck, Otto (red.). Malmö: Allhem, 1945.

Svenska historiker: från medeltid till våra dagar, Björk, Ragnar & Johansson, Alf W. (red.). Stockholm: Norstedt, 2009.

Sveriges rikes grundlagar och constitutionella statuter samt Norges rikes grundlov. Stockholm: P. A. Huldbergs bokhandel, 1855. Oskar II:s exemplar.

Tidskrift i Sjöväsendet : XIV. Karlskrona: Georg Ameen & Comp, 1851. Oskar II:s exemplar.

Virgin, *Några ord, föranledde af stats-rådet grefve v. Platens yttrade åsigter rörande Sveriges sjöförsvär*. Stockholm, 1851. Oskar II:s exemplar.

Vult von Steyern, H. V., *Noter till de så kallade erinringar vid stats-rådet grefve B. v. Platens förslag till Sveriges sjö-försvär*. Stockholm, 1851. Oskar II:s exemplar.

Vult von Steyern, H. V., *Upplysningar hemtade ur officiella handlingar rörande de från år 1722 till närvarande tid för sjöförsvarets ordnande vidtagna åtgärder*. Stockholm, 1851. Oskar II:s exemplar.

Wilhelm, prins, *Episoder*. Stockholm: Norstedt, 1951.

Ydén, Karl, "Modern militär professionalism", *Kungl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift*, 2010:2, s. 30–42.

Åhlund, Bertil, "Från vanmakt till sjömakt: oscariansk sjöförsvarspolitik 1872–1905: [1]", *Tidskrift i Sjöväsendet*, 1988:3, s. 147–188.
Östgöta korrespondenten 1856-12-17.

Bernadotteska arkivet

Oskar II:s arkiv, vol. 21. Koncept till tal.

Oskar II:s arkiv, vol. 27: Brev till åtskilliga svenskar, A-D.

Oskar II:s arkiv, vol. 28: Brev till åtskilliga svenskar, H-W.

Oskar II:s arkiv, vol. 86–93. Hertigens av Östergötland militära tjänste-arkiv.

Oskar II:s arkiv, vol. 138–140. J. F. Ehrenstams papper.

Bernadottebiblioteket referensavdelning

Oskar II:s realkatalog

Oskar II:s nominalkatalog.

Oskar II: *Tankar om Sveriges Sjö-Försvär i anledning af den nya planen*. (kopia)

Småsamlingar 2. Material från bibliotekarie Johan Otto von Friesen.

Utlånta böcker [1874–1901].

Utlånade böcker från h. m. konungens bibliotek [1902–1928].

Noter

- ¹ Oskar II 1962 s. 8.
- ² Prins Wilhelm 1951, s. 48.
- ³ Se t.ex. volymerna i Palgrave MacMillans serie "Studies in Modern Monarchy" vilken behandlar monarkier efter 1815.
- ⁴ Schneider 2017, s. 2.
- ⁵ Bl.a. Hasselgren 1908, s. 35ff. *Eugenies* resa 1846–47 finns i detalj beskriven i Hägg, 1999.
- ⁶ Om svenska flottans agerande under kriget, se t.ex. Dahl 2021, s. 181ff.
- ⁷ [Oskar II] 1849, s. 202–214. Manuskriptet återfinns i BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 91, även tryckt i Oskar II 1905, s. 197–211.
- ⁸ Oskar II 1962, s. 14.
- ⁹ Hasselgren 1908, 67.
- ¹⁰ Oskar II 1962, s. 15.
- ¹¹ Oskar II 1905, s. 7. Manuskript i BFA, Oskar II:s arkiv, vol. 21.
- ¹² Ibid, s. 8.
- ¹³ *Friskytten*, 1856-11-22, s. 2.
- ¹⁴ *Östgöta-korrespondenten* 1856-12-17, s. 2 ; *Friskytten* 1856-11-29, s. 1.
- ¹⁵ *Oscar II: Sveriges konung*, s. 75.
- ¹⁶ Oskar II 1960, s. 316.
- ¹⁷ BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 86–93, vol. 91–92 innehåller polemiken.
- ¹⁸ BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 138–140.
- ¹⁹ Fleetwood 1968, s. 1245f.
- ²⁰ För den tidiga idealismen i Sverige, se Nordin 1987.
- ²¹ Persson 1994, s. 67.
- ²² Nordin 1981, s. 25.
- ²³ Nordin 1981, s. 26ff.
- ²⁴ En grund för detta är t. ex. en konservativ läsning av Första korinterbrevet 12:12-27, där människorna beskrivs som olika delar av Kristi kropp, med olika funktioner: händerna har en funktion, fötterna en annan, et c.
- ²⁵ Nordin 1981. 23ff.
- ²⁶ Geijer, 1925, s. 154.
- ²⁷ Geijer, 1925, s. 157. För mer om Geijer som historiker, se t.ex. *Svenska historiker*, s. 171–182, för hans idealism, se t.ex. Nordin, 1987, s. 147–163.
- ²⁸ Oskar II 1960, s. 238.
- ²⁹ Oskar II 1858, passim.
- ³⁰ Mörkertalet är tämligen stort, då allt material inte var katalogiserat. Uppskattningsvis omfattade biblioteket ytterligare 4 000 – 5000 volymer.
- ³¹ Både nominal- och realkatalogerna finns bevarade i Bernadottebibliotekets svit med äldre bibliotekskataloger.
- ³² I den bevarade lånejournalen kan bl.a. konstateras att förmånen omfattade hela hovets personal, inte bara de högre kadrerna utan även t.ex. lakejer och ordonnanser. (*Utlånta böcker [1874–1901]. Utlånade böcker från h. m. konungens bibliotek [1902–1928]*).
- ³³ Oskar II 1960, s. 257.
- ³⁴ Ibid.

- ³⁵ För de medvetet utlämnade böckerna se Jakobsson 2023, t.ex. s. 167ff och passim.
- ³⁶ Den förstnämnda återfinns inte i hans kataloger eftersom det betraktades som ett planschverk. Det fanns förberedelser för att katalogisera hans planscher men arbetet utfördes inte under hans livstid. Det är dock fastlagt att de ingått i hans bibliotek.
- ³⁷ *Svenska flottans historia* 1945, s. 230. Idag är endast Oskar I:s exemplar av boken bevarat i Bernadottebiblioteket. Oskar II:s eget exemplar har förmodligen donerats eller sålts i dubblettgallringarna efter 1907.
- ³⁸ Detta beläggs av noteringen av placeringarna i bibliotekskatalogerna.
- ³⁹ Eide 2012, s. 403.
- ⁴⁰ *Tidskrift i Sjöväsendet* 1851, s. 203ff och 225 ff.
- ⁴¹ "Gåfvor till Örlogshemmet i Karlskrona", Bernadottebiblioteket: Småsamlingar 2, mapp 3.
- ⁴² Bernadottebiblioteket: Småsamlingar 2, mapp 3.
- ⁴³ Konow 1897, s. 26.
- ⁴⁴ Norrbohm, *TiS*, 1880:2, s. 86.
- ⁴⁵ *Svenska flottans historia* 1945 s. 38.
- ⁴⁶ *Svenska flottans historia* 1945, s. 263.
- ⁴⁷ Enligt Norrbohm var två av de viktigaste inläggen i den tidiga debatten C.H. Anckarsvärds *Tänkar om Sveriges försvarsanstalter* (Norrbohm nämnde inte Anckarsvärds skrift vid namn, men det kan inte vara fråga om någon annan) samt Baltzar von Platens *Om Sveriges försvar*, båda utgivna 1828 (*TiS*, 1880:4, 217ff). Skiljelinjen mellan dem var i korthet att de intog diametralt motsatta ståndpunkter i frågan skärgårdsflotta – linjeflotta. Dessa två viktiga texter resulterade i åtskilliga understödande artiklar av andra författare; Oskar II ägde flera av dessa. Det gällde Johan Lagerbjelke, *Erinringar vid de sjö-försvaret serskildt rörande delar af h.e. herr greve von Platens skrift om Sveriges försvar* (1829) ; Carl Reinhold Nordenskiöld, *Jemförelse imellan sjöförsvar som seglar och sjöförsvar som ror* (1829) ; Otto Gustaf Nordenskiöld, *Mundteligt anförande rörande sjö- försvaret af herr contre-amiralen Nordenskiöld i högl. ridd. och adelns plenum den 2 mars 1829* (1829) ; den anonymt utgivna *Tvifvelsmål rörande H.E.herr greve v. Platens central-försvarssystem samt dess nationalbeväring* (1829). De tre första av dessa nämndes av Norrbohm. De viktigaste självständigt publicerade debattinläggen vid den andra tidsperioden runt 1840 var enligt Norrbohm den ovan angivna och av Georg Améen anonymt utgivna och medvetet provocerande skriften *Några reflexioner öfver Kungl. Maj:ts flotta* (vars budskap var att flottan i praktiken var icke-existerande) (1840) ; Otto Julius Hagelstams *Om Sveriges skärgårds- och sjö-försvar år 1840, utan tillökning i kostnaden* (i Oskar II:s bibliotekskatalog felaktigt kallad *Tänkar om Sveriges Skärgårds- och Sjö-försvar*) (1840) ; Johan Fredrik Ehrenstams *Försök till en oväldig framställning af skärgårds- och seglande flottornas nödvändighet för Sverges försvar och merkantila förkofran* (1840) ; Carl Reinhold Nordenskiölds *Skall Sverige fortfarande bibehålla ett sjö-försvar* (1840), samt flera broschyrer av Isak Wilhelm af Uhr och Per Gustaf Hjelm. Till detta kom ett flertal artiklar i *TiS* och *Krigsvetenskapsakademiens tidskrift*. Även dessa hade Oskar II, liksom ett par som inte angavs av Norrbohm: Carl Lagerbergs *Erinringar vid öfversten ... J.O. Hagelstams Afhandling om Sveriges skärgårds- och sjöförsvar, utan tillökning i kostnad*, 1840, samt den anonymt utgivna *Några ord om Sveriges sjöförsvar år 1844* (1845). Artiklarna återfinns i följande nummer av *TiS*: 1880, nr. 2, 4 och 6 ; 1881, nr 2, 4 och 6 ; 1882, nr 2-5 och 7 ; 1883, nr 1 och 4-6 ; 1884, nr 2, 4 och 6 ; 1885, nr. 1-6.

⁴⁸ Lidman 1997, s. 359–362. Citat s. 359f.

⁴⁹ von Platen 1851. Oskar II:s exemplar. von Platens rapport sammanfattas i Jansson 1935, s. 360–370.

⁵⁰ Jansson 1935, s. 366.

⁵¹ Det sistnämnda infördes 1896, vilket gör att hans böcker har både stämpel och exlibris – om de är arvegods innehåller de också tidigare kungligheters stämplat.

⁵² von Platen 1851 Oskar II:s exemplar, s. 14, 48f, 77, 119f, 144f, 155, 157f.

⁵³ Ibid, s. 14.

⁵⁴ Rosell 1991, s. 52f.

⁵⁵ Jansson 1935, s. 369f.

⁵⁶ I Bernadottebiblioteket finns följande skrifter rörande von Platens reformförslag bevarade: C.A. Virgin, *Några ord, föranledde af stats-rådet grefve v. Platens yttrade åsikter rörande Sveriges sjöförsvar*; Axel Adlersparre, *Erinringar vid herr stats-rådet grefve B. v. Platens förslag till Sveriges sjö-försvar*; H.V. Vult von Steyern, *Noter till de så kallade erinringar vid stats-rådet grefve B. v. Platens förslag till Sveriges sjö-försvar*; Axel Adlersparre, *Svar på de så kallade Noter till erinringar vid stats-rådet grefve B. v. Platens förslag till Sveriges sjö-försvar*; Otto Julius Hagelstam, *Om skärgårdsflottan i anledning af "Erinringar vid herr statsrådet grefve B.v.Platens förslag till Sveriges sjö-försvar"*; H.V. Vult von Steyern, *Upplysningar hemtade ur officiella handlingar rörande de från år 1722 till närvarande tid för sjöförsvarets ordnande vidtagna åtgärder*, samt Carl Lagerberg, *Erinringar vid en del af de åsikter rörande Sveriges sjöförsvar, stats-rådet och chefen för sjöfarts-departementet hr grefve von Platen utvecklat inför Kongl.Maj:t i statsrådet d.13 Nov. 1850*. I katalogen, men inte bevarad, finns den anonymt utgivna *Några ord till författarne af "Erinringarne vid grefve von Platens sjöförsvars-system"*. Alla ovanstående titlar utgavs 1851 och är fristående skrifter; artiklar i TiS är ej medtagna. Innehållet i flera av skrifterna finns beskrivna i Norrbohm, "Försök till historisk överblick...", TiS, 1881:6, s. 290ff.

⁵⁷ Jakobsson 2023, s. 134.

⁵⁸ Ibid, passim, fr.a. kapitel 8, "Svensk skönlitteratur i biblioteket".

⁵⁹ Lagerberg 1850.

⁶⁰ Adlersparre 1851, s. 20.

⁶¹ Ibid, s. 13ff.; Virgin 1851, s. 4ff.

⁶² Vult von Steyern 1851, *Noter*, s. 14ff, resp. Hagelstam 1851.

⁶³ Vult von Steyern 1851, *Upplysningar*.

⁶⁴ Originalet förkommet. Avskrift i Krigsarkivets bibliotek, (S 09 Sv), kopia i Bernadottebiblioteket (Bern/OII), utkast i BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 92. Avskriften är från 1877 och granskad av en annan fackman.

⁶⁵ Rosell 1991, s. 55.

⁶⁶ Oskar II, brev till Richard Björkstén, 30 januari 1851. BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 27.

⁶⁷ Det finns även ett odaterat utkast: *Utkast till Anmärkningar dels på sjelfva Rapporten, dels och särskilt mot svaret på C. B. L:s anmärkningar*, BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 91.

⁶⁸ BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 92.

⁶⁹ Oskar II, *Uppsatts* [sic] *angående Skärgårdsflottans användande under ett blifvande krig*, s. [12].

⁷⁰ Oskar II 1905, s. 211.

⁷¹ Oskar II 1962, s. 15

⁷² Glete 1985, s. 51ff. För mer om ångfartygens genombrott se t.ex. Bojerud 1987.

⁷³ Glete 1985, s. 53.

⁷⁴ Oskar II 1962, s. 69.

⁷⁵ *Svenska flottans historia* 1945, s. 89. Kursiv i original.

⁷⁶ Oskar II 1905, s. 155–168.

⁷⁷ Följande titlar av denna sort fanns i katalogen: Axel Adlersparre, *Nutidens sjökrigs-materiel och Europas pansarflottor 1878* (1878); James Chalmers, *Naval armour: dedicated to lord Palmerston* [1865]; James Chalmers, *Armour for ships and forts* (1865); H. Carlstedt, *Fasta minmaterielen och dess användning: anteckningar* (1893); Howard Douglas, *A treatise of naval gunnery* (1851); Howard Douglas, *On naval warfare with steam* (1858); S. Dehlgren, *Torpedvapnet och lifvet ombord å dess fartyg: för allmänheten* (1905); Carl Elias Engelhart & Govert Adolf Indebetou, *Om ångfartyg och deras handterande* (1842); John Ericsson, *Movable torpedoes*, [1873]; H.T. Foss, *Om udviklingen af de engelske marineartilleri* (1885); W. Gordon, *The economy of the marine steam engine: with suggestions for its improvement, and notes upon various subjects connected with steam* (1845); Edward Pellew Halsted, *Iron-cased ships* (1861); Edward Pellew Halsted, *The Armstrong Gun discussed* (1862); Carl Bertil Lilliehöök, & Bror Johan Jonzon, *Kort afhandling om ångmaskiner och ångfartyg* (1849); F.F. v., Krogh, *Kort Vejledning i Læren om Dampmaskinen* (1844); F.F. v., Krogh, *Lærebog i Sömandskab og praktisk Dampvæsen* (1862); Carl Bertil Lilliehöök & Bror Johan Jonzon, *Förslag till lärokurs uti de, för ångfartygsbefälhafvare nödige kunskaper om sjö-ångmaskiner och deras användande m.m.* (1846); C.G. Lundberg, *The law of the screw propeller* (1896); H. Paris, *Utilisation économique des navires à vapeur* (1858); Nathaniel Lord Thompson, *A brief description of steam machinery for building boats. (Thompson's new Invention for building boats by machinery)* (1861); "-t", *Kort öfverblick af nutidens sjökrigsmateriel och dess utveckling under 1880–1890* (1890); Bennet Woodcroft, *A sketch of the origin and progress of steam navigation from authentic documents* (1848); F.P. Smith, *On the introduction and progress of the screw propeller* (1856); *Report made to the Bureau of Steam Engineering, Navy Department, June 23d, 1885 by a board of United States naval engineers on the relative steering efficiencies of the rudder alone, and of the Kunstadter system of combined rudder & swivelling screw, as developed by the experiments made with the United States screw steamer Nina, to which the two systems were applied*, [1885].

⁷⁸ Oskar II 1962, s. 65.

⁷⁹ Ibid, s. 73. Originalbrev från von Platen i den danska frågan i BFA: Oskar II:s arkiv, vol. 113. Citerad i Oskar II 1962, s. 83f.

⁸⁰ BFA, Oskar II:s arkiv, vol. 28.

⁸¹ Oskar II 1962, s. 69–70.

⁸² Glete 1985, s. 63.

⁸³ Volymen återfinns i Oskar II:s gamla kataloger, men saknas i den nya kortkatalog som sattes upp efter hans död.

⁸⁴ Glete 1985, s. 63ff.

⁸⁵ Ibid, s. 64.

⁸⁶ Löwenborg, *Tankar om "Grunder för ombildning af Sveriges Sjöförsvar"*, s. 7f.

⁸⁷ Ibid, s. 10ff

⁸⁸ Ibid, s. 24.

⁸⁹ *Granskning af "Grunderna för sjöförsvarets ombildning" af B. v. Platen*, s. 8 resp. 29.

⁹⁰ Detaljer kring dessa fartyg återfinns i von Hofsten, *Örlogsfartyg*, s. 99–104.

⁹¹ Oskar II 1905, s. 169–175.

⁹² Aftonbladet, 22 januari 1870. Artikeln skrevs 4 januari.

⁹³ Oskar II 1905, s. 176–185.

⁹⁴ Båda citaten, ibid. s. 185.

⁹⁵ Adelsköld 1894, s. 189ff.

⁹⁶ Adelsköld, *John Ericsson* och Stackelberg, *John Ericsson och etthundra af hans uppfinningar*.

⁹⁷ Ericsson, 1876.

⁹⁸ Church 1907, s. 120ff.

⁹⁹ Kihlberg 1922, s. 185 ; de Geer 1892, s. 141.

¹⁰⁰ Citat i Oskar II 1960, s. 347.

¹⁰¹ Kihlberg 1922, s. 202.

¹⁰² Åhlund 1988, s. 155.

¹⁰³ *Sveriges rikes grundlagar...* s. 9. Oskar II:s exemplar.

¹⁰⁴ De svenska verk som rör rent sjömilitära ämnen, var tryckta 1872–1905 samt ingick i boksamlingen var: Axel Adlersparre, *Nutidens sjökrigsmateriel och Europas pansarflottor* 1878, 1878 ; Arminius [pseud. För Herman Wrangel], *Sjövind: tankar i försvarsfrågan*, 1886 ; Anton Bäckström, *Lärobok i sjökrigskonst för användande vid kongl. Sjökrigsskolan*, 1887 ; P.O. Bäckström, *Svenska flottans historia*, 1884 ; S. Dehlgren, *Torpedvapnet och lifvet ombord å dess fartyg: för allmänheten*, 1905 ; Ivar Engström, *Hvilka förberedande åtgärder böra vidtagas, på det att handelsflottans fartyg må kunna till förstärkande af örlogsflottan?*, 1895 ; John Ericsson, *Movable torpedoes* [1873] ; C.G. Flach, *Stockholm eller Carlskrona?: ett riksviktigt sjöstrategiskt spörsmål: anförande afgifvet i Kongl. Örlogsmannasällskapet den 2 december 1903*, 1904 ; Carl Adam Hjulhammar, *Carlskrona stations betydelse för Sveriges försvar: anförande, hållet i Kongl. örlogsmannasällskapet den 1 mars 1905*, 1905 ; C.E. Holmberg, *Handelsblockad och det sannolika inflytandet af en sådan krigsoperation emot Sverige*, 1903 ; Julius Mankell, *Lärobok i skärgårdsrigskonst: utarbetad till ledning vid undervisningen inom K. Sjökrigsskolan*, 1872 ; "-t-", *Kort öfverblick af nutidens sjökrigsmateriel och dess utveckling under 1880-1890*, 1890 ; Herman Wrangel, *Om Sveriges sjöförsvar: Sveriges sjöförsvar förr och nu: föredrag hållet i Upsala den 13 februari och i Stockholm den 15 februari 1893*, 1893 ; Herman Wrangel, *Svenska flottans bok: en populär framställning af vårt sjövapens utveckling och nuvarande ståndpunkt jämte skildringar af tjänsten och lifvet ombord, bilder från äldre och nyare tider*, 1898 ; *Underdånigt betänkande angående ordnandet af ett på allmän värnepligt grundadt sjöförsvar*, 1874.

¹⁰⁵ Oskar II 1960, s. 88f ; Nevéus 1965, s. 337.

¹⁰⁶ Oskar II 1895, s. 4

¹⁰⁷ Oskar II 1902, s. 77.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Linderöth 2016.

¹¹⁰ Linderöth 2014, s. 425.

¹¹¹ Fleetwood 1956, s. 419.

¹¹² *Svenska flottans historia* 1945, t.ex. delar av kapitlen "Flottans styrelse 1850–omkring 1880", "Flottans personal och märkesmän 1815–1880", "Flottans styrelse från 1870-talets slut..." och "Flottans personal 1881–1945".

¹¹³ Termen från Ydén 2010, s. 39.

¹¹⁴ Michanek 1979, s. 268.

¹¹⁵ Bortsett från marina spörsmål visade sig detta bl.a. genom att biblioteket var öppet

för hovets personal, att han köpte aktuella böcker han personligen ogillade, att böcker donerades åt andra institutioner i stor skala m.m. Jfr Jakobsson 2023, passim.

¹¹⁶ Det mest påtagliga exemplet på detta i arkivet och biblioteket rör religion och filosofi, där mycket material sparats som avvek kraftigt från kungens offentliga inställning och uttalanden. Jfr Jakobsson 2023, kapitel 11.

¹¹⁷ Se t.ex. Nordin, 1981.

¹¹⁸ Se t.ex. Penge 2019.